

Megjegyzések a magyar aktív állampolgár modell történeti sajátságaihoz (Bibó István alapján)

Rendszeresen kifejtett gondolatok helyett néhány megjegyzés a magyar aktív állampolgár modelljéhez, amely több vonásában és alapvonalaiban jellegzetesen azonos a közép- és kelet-európaival, miközben számos nemzeti sajátossággal bír.

E gondolatokban főként *Bibó Istvánra*, a XX. század egyik legfontosabb magyar politikai gondolkodójára és demokrácia-kutatójára támaszkodom, aki tevékenységét a '30-as és '40-es években fejtette ki, valamint közvetlenül a második világháború után. Bibó az 1956-os magyar forradalom államminisztere lett, utána börtönbe került, majd élete végéig közszereplési lehetőség nélkül, háttérbe szorítva halt meg. Művei kiadatlanok voltak és csak a '70-es, majd a '80-as években, halála után – először illegális módon – ismerhette meg eszméit a magyar közvélemény. A szocializmus bukása előtti másfél évtized szellemi eróziós folyamatában az egyik legnépszerűbb, újra felfedezett gondolkodóvá vált, elsősorban a magyar értelmiség körében.

Bibónak, a társadalomszerkezet és népi alkat összefüggéseivel foglalkozván, egyik központi témája az „eltorzult magyar alkat” (deformed Hungarian character) és a „zsákutcás magyar történelem” (blind alley of Hungarian history) kapcsolata volt. A közösségvezetés két előfeltétele szerinte: a ténylegesen keresztülvihető dolgokat szem előtt tartó „gyakorlati realizmus” (realistic pragmatism) és a feladatok „belső törvényszerűségeit jól felismerő lényeglátás” (substantial eye sight). A modern magyar történelem utóbbi száz évét (1860–1945) szerinte a „hamis realisták” (false pragmatists) és a „túlfeszült lényeglátók” (overtensioned of substantial eye sighters) közötti ellentét jellemzi. Az egyéni és közösségi lelki alkat egymásra hatását vallotta, s a kiút lehetőségét abban látta, hogy sosem az alkat ún. „örök” tulajdonságainak elemzésétől kell eljutnunk a cselekvés helyes irányelveihez, hanem pontosan fordítva: az ép reagálóképesség aktív működtetése során formálódik ki az ép alkat.

Bibó úgy összegzi az „európai társadalom értelmét” (meaning of European society), hogy az elvált az általános fejlődés útján a többi modelltől és képes volt megszakítani a történelemben az embertelen despotizmusok monotonitását, s a társadalomszerkezetben és az irányításban a „hatalom humanizálásának” (humanisation of power) alternatívájával váltotta fel (az antik görögtől kezdődően, a humanizmuson, reformáción, polgári fejlődésen át a XX. századig).

A magyar (értsd részben közép- és kelet-európai modell) azt jelenti, hogy elszakadt az általános európai fejlődés ütemétől és szerkezetétől, fő vonala a fejlettebb társadalomszerkezetet követő, utolérő fejlődés volt (modernizáció és adaptáció), amit mindig megkésve és más szerkezeti struktúrában valósított meg. A történészek egész iskolájával egyetemben megkülönböztethetünk korszakokat, amelyek az általános európai

társadalomfejlődéssel szinkronban voltak, olyan korszakoktól, amelyek elakadást, helyben topogást és megkésettséget, „zsákutcát” jelentettek. (Ezzel függ össze azon elmélet, hogy a társadalomfejlődés nyugat-európai fejlett modellje és a „zárvány” (inveterated) jellegű kelet-európai fejlődés között geográfiaileg egyfajta sajátos köztes térségi modell alakult ki: a közép- és kelet-európai modell (elsősorban lengyel, magyar, cseh, szlovák társadalmak)

Meghatározó elemek:

1. A polgári társadalomszerkezet kialakulatlansága. Jelentős szerzők a két világháború közötti periódusban is ún. „rendies társadalomszerkezetről” (late feudalist structure of society) beszélnek, felfogásuk szerint a „polgári társadalom” (modern bourgeois, civil society) elemei csak „díszítményei”, külsődleges vagy mellékes elemei voltak ezen tradicionális, rendies társadalom modernizációs törekvéseinek (gyenge polgárság és a polgári társadalomra jellemző intézményrendszer hiánya, etnikailag idegen, német és zsidó domináns polgárság).

A közigazgatásban a „szolgálat” (service oriented) elemi helyett az „uralkodás” (ruling) a jellemző.

A magyar közélet örökletes betegségeit így jellemezte például Bibó:

- a közérdek háttérbe szorítása a magánérdek kedvéért
- magánjogok lábbal tiprása
- kicsinyes paragrafus-jogászat
- jogszabályok cinikus semmibevétele
- kétségbeejtően aggályos ügyintézés
- léha felületesség
- minden felelősség elhárítása
- személyes döntés túlbujánzása
- basáskodó önkény és gyáva határozatlanság
- célszerűtlen, öncélú rutin
- brutálisan rideg célmegvalósítás

A zsákutca tünetei Bibó szerint a közéletben–közigazgatásban:

- a kulcspozíciók elrejtése
  - hatáskörök harácsolása
  - tisztviselők személyes függőségének elmélyítése
  - személyes ügyek központosítása
  - ügyintézés önkényessé tétele
  - a központi hatalomnak saját onnipotenciájába való belefulladása (suffocation in omnipotencia)
2. A társadalom fejlődési mintája és a nemzeti hovatartozás konfliktusos jellege, különösen a nemzeti társadalmak létrejöttének időszakától. A XIX. század közepétől, második felétől az egész térség egyik alapvető jellegzetessége a nacionalizmus (a XIX. szd. romantikától a koszovói vérengzésekkig).
  3. A társadalom (ország) erőteljes térségi, külső meghatározottsága. Nagyhatalmak befolyási övezetének ütköző zónájában létezés és túlélés (Oroszország, Németország,

törökök, Szovjetunió, globalizáció és Európai Unió). Lényegében az 1990–2000 közötti átalakulásnak is főként gazdaságilag erőteljes külső meghatározottsága (multinational corporations, globalizáció)

A Habsburg Monarchia széthullásával az első világháborút követően (1918) a magyarok elvesztették az ország korábbi területeinek több mint a felét, és a magyar nemzetiségű népesség több mint harmadát. Ma Magyarországgal szomszédos 7 országban él magyar nyelvű közösség (ma is hozzávetőleg az összlétszám egyharmada).

4. A magyar állampolgár-modellt így erőteljesen jellemzi az individualizmus és a rejtett közösségiség vissza-visszatérő „kirobbanása” (explosion), különösen a szocializmus időszaka alatt a személyes felelősség teljes kiveszése, s az alattvaló-állampolgár (subject citizen) alávetettsége és apatikus viszonya a nyilvános közösséghez (public community issues).
5. A magyar kitörési kísérlet meghatározó jellege: az 1956-os forradalom és szovjetellenes szabadságharc, amely rejtett formában 1989–90-ig meghatározóvá vált a rejtett és informális közgondolkodásban (az egyetlen ország amely fegyveresen szembeszállt a Szovjetunióval, ezáltal nagyobb mozgástér elnyerése és széleskörű liberalizáció a rendszer keretei között). A létező szocializmuson (existing socialism) belüli általános liberalizáció az egyenlősítő szegénység szintjén (equalisational poorness) a jóléti társadalom (well being society) elemeinek megvalósítása. Magyarország elsőként törte át 1988–89-ben a rendszer falait: a berlini fal közvetlen lerombolásában való közreműködéssel. (lásd DDR-polgárok tömeges átengedése az osztrák–magyar határon).
6. 1990-től historikus illúziók a nyugati jóléti társadalomról és demokráciáról, a többpárti parlamentarizmus és piacgazdaság kereteinek formális adaptálása, ami telítődik a hagyományos, történetileg örökölt társadalmi struktúrákkal. Illúzióvesztés a nyugati parlamenti demokrácia vitalitását és értékeit illetően, ellenérzés a globalizációval szemben. A szabadság lehetőségek kitágulása, a civil szervezetek nagyarányú fejlődése, a nyitottság növekedése és a külső meghatározottság erősödése, az individualizmus erősödése.

Szigeti Tóth János jegyzetei

Az aktív állampolgárság képzése

Felnőttképzésünkben szinte teljes egészében kiveszett a „közéleti, politikai” képzés, aminek a rendszerét újra ki kell építeni hazánkban is, a fejlett európai demokráciák gyakorlatának megfelelően. A társadalmi részvétel kisközösségi tanulása, gyakorlása nélkül aligha lehet bárkiből az ország, vagy akár Európa aktív polgára és magyar világpolgár.

Az aktív állampolgár képzés feladata az alapvető egyéni, közösségi, nemzeti és európai állampolgári ismeretek és készségek fejlesztése.

Célja a demokratikus politikai rendszerre, az emberi és civil jogokra vonatkozó, pártpolitikától független politikai tudás és ismeretek növelése felnőttkorban, és egy meghatározott értékeket követő magatartás formálása, a személyes kompetenciák fejlesztése.

A személyes állampolgári kompetenciák elősegítik a társadalmi részvétel és az állampolgári akarat hatékony érvényesítését, és azt, hogy a felelősséget érző és viselő egyén megtalálja a helyét a társadalom egészében és kiteljesítse saját és közössége jogait és lehetőségeit.

Az értékválasztások középpontjában

- a szabadság, egyenlőség,
- az autonómia és a testvériség,
- a pluralizmus és a tolerancia
- a részvétel és választás
- a jogok és kötelességek

állnak.

Az aktív állampolgár képzéssel fejleszthető személyes kompetenciák:

- a dialóguskészség
- a közszereplési kommunikációs készség
- a narratív kompetenciák (kifejező készség)
- az együttműködés
- a konfliktuskezelés
- a megegyezési készség
- az önmegerősítés
- a társadalmi felelősség gyakorlásának készségei.

A Magyar Népfőiskolai Társaság több mint tíz éve foglalkozik az aktív állampolgár képzéssel, az általa kidolgozott komplex tananyag moduljait beillesztve más-más tematikájú képzések kereteibe is, azonban a fenti tézisek alapját képezik valamennyi képzésének .

MM

Aktív állampolgár és demokratikus részvétel

(javaslat a magyar kiáltványhoz)

A Magyar Népfőiskolai Társaság tevékenységében a megalakulása óta középpontban állt a felelős, közösségi polgár segítése, formálása. Igen intenzív nemzetközi programokban is részt vettünk a 2000-es évek elején és számos képzésre, jó gyakorlat gyűjtésre és elemzésre került sor, szinte országosan. Mégis a „mesterséget” folyamatosan gyakorolni kell - még inkább ha aránya és kihatása nem elég széleskörű a folyamatos helyzetváltozás, s az új generáció bekacsolódása miatt. Néhány éve született egy áttekintés, ami megállapíthatta, hogy a magyar civil szervezetek rendelkeznek a megfelelő elkötelezettséggel és felkészültséggel a demokrácia felnőttkori tanulásának elősegítésében, de ez nem képes a szükséges mértékben kibontakozni. ¹ Sommás, ugyanakkor helytállóan bizonyult

---

¹ A demokratikus állampolgárság tanulása Magyar perspektíva és annak nemzetközi jelentősége
MNT 2014/1.sz. és Európa a polgárokért Hogyan vehetünk részt aktívan Európa közös építésében? Mozaik magyar koordinálású
projektekről TEMPUS, 2012

megállapítás volt akkor, hogy az elmúlt több mint két évtized alatt a demokratikus állampolgár, vagy aktív állampolgár oktatás nem vált kiterjedt, intézményesült tevékenységgé a felnőttkori tanulás területén.

A magyar politológia klasszikus szerzőjének, Bibó Istvánnak „a szabadság kis körei” fogalmát idéztük fel akkor. Bibó evolúciós elmélete alapján a „szabadság kis köreiben” kezdődik a fejlődés, és utána tud kiterjedni a társadalom mind szélesebb köreire.

A magyar társadalom történetileg kialakult képessége szerint igen rugalmas ebben a visszahúzóásban és a kiterjedésben.

Noha a mai megjelenési formája mindenképpen regresszió, bámulatos állampolgári tapasztalatról és tudásról ad számot. Adott körülmények között a „szabadság kis köreibe” szorul vissza a hiteles társadalmi közszereplés határa. Azt mondhatjuk, mára szinte a privát szféra köreibe kényszerült vissza. Az informális és nem-formális tanulás felfogása alapján azonban nagyon fontos, hogy minden lehetséges módon támogassuk ezt tevékenységet. Fontos az életben tartás, mivel újabb és újabb hullámokban majd megint lendületet vesz, hogy elinduljon hódító útjára a nyílt demokrácia építésében, erőteljes kiterjesztésében. Tehát a felnőttoktatás, vagy a népfőiskola erőfeszítése önmagában nem elég, a társadalmi viszonyoktól, az állam és társadalom partnerségétől függ. Ha megnézzük, Magyarországon jelentős demokrácia deficit mutatható ki. Ma már annyira beépültünk az európai intézményrendszerbe, hogy pld. az European Social Survey rendszeres elemzésein keresztül is nyitott könyv vagyunk.² Hogyan foglalkozhatjuk össze a 2013-as elemzés megállapításait?

A 15 éven felüli népesség válaszai alapján jelentős mértékű a demokrácia deficit Magyarországon. A legnagyobb deficit a szociális szempontok (jövedelemegyenlőtlenségek csökkentése, szegénység elleni küzdelem) területén mutatkozik. Tíz éves távlatra visszatekintve a magyar válaszolók a demokráciával és a kormányzattal is a 2002-es mérés során voltak a legelégedettebbek, míg a mélypont 2008-ban volt.

A demokráciával való elégedettség nemzetközi összehasonlításban alacsonyabb szintű Magyarországon, mint ami az európai országok átlaga, és ez az elmúlt 10 évben mindig így volt. A demokráciával elsősorban az alsó-középosztálybeliek, a szakmunkás végzettségűek, a megyeszékhelyen élők és a szegények a nagyon elégedetlenek. A legelégedettebbek viszont a Budapesten élők, az értelmiségiek és a jómódúak.

Köztudott, hogy az EU évek óta foglalkozik a jogállamisággal és az alapvető jogokkal kapcsolatos uniós mechanizmus létrehozásával. Ennek az áll a háttérében, hogy a kibővített Unióban egyszerre csak kiderült, a közösség nem képes megvédeni a demokratikus intézményrendszert saját tagsági köreiben. Az európai válság és az EU gyengesége, valamint számos jelentősebb kihívás miatt igen lassan halad ez a munka. Mégis eredmény, hogy megszületett az Európai Parlament első jelentése, amelynek fontos jövőbeli üzenetei vannak.³ A demokráciáról, a jogállamiságról és az alapvető jogokról szóló európai jelentést harmonizált formátumban, ország specifikus ajánlásokkal kiegészítve nyújtják be, amiben a következőkre helyezik a hangsúlyt:

- a hatalmi ágak szétválasztása;
- az állam pártatlansága;

---

² A magyar társadalom demokrácia képe 2013
MTA Társadalomtudományi Központ (European Social Survey, Magyarország)

³ **JELENTÉS** a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a demokráciával, a jogállamisággal és az alapvető jogokkal foglalkozó uniós mechanizmus létrehozásáról
(2015/2254(INL) 2016 Brüsszel)

- a politikai döntések választásokat követő visszafordíthatósága;
- az intézményi fékek és egyensúlyok, amelyek biztosítják az állam pártatlanságának megkérdőjelezhetetlenségét;
- az állam és az állami intézmények állandósága az alkotmány megváltoztathatatlanságára alapozva;
- a média szabadsága és pluralizmusa;
- a véleménynyilvánítás szabadsága és a gyülekezés szabadsága;
- a civil szféra és a civil párbeszédet szolgáló hatékony mechanizmusok előmozdítása;
- az aktív és passzív demokratikus részvételhez való jog a választásokon és a részvételi demokrácia;
- feddhetetlenség és korrupciótól való mentesség;
- átláthatóság és elszámoltathatóság;
- jogszerűség;
- jogbiztonság;
- hatáskörrel való visszaélés megelőzése;
- a törvény előtti egyenlőség és a megkülönböztetés mentesség;
- az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés: függetlenség és pártatlanság, tisztességes eljárás, alkotmánybíró (adott esetben), független jogi hivatás;
- a jogállamisággal szembeni fő kihívások: korrupció, összeférhetetlenség, személyes adatok gyűjtése és megfigyelés;

Csupa aktuális kérdés Magyarországon. Megjegyzem az „országspecifikus” kifejezés azt jelenti, hogy az egyes országokra vonatkozó, eddig főként gazdasági és pénzügyi területen alkalmazott konkrét ajánlásokhoz hasonlóan (előírások) születnek majd a demokrácia és jogállamiság területén is ajánlások. Egyelőre szikrázó vita folyt az EP-ben, s ez várható, ha tagországi szintre kerül a vitafolyamat.

Ugyancsak fontos könyv látott napvilágot ebben az évben tavasszal az Európa Tanács kiadásában a *Kompetenciák a demokratikus kultúráért* címmel.⁴ A lelke a kötetnek, hogy négy csoportban 20 kompetencia fejlesztését ajánlja. A négy csoport az alábbi:

1.Értékek

Az emberi méltóság és az emberi jogok megbecsülése, a kulturális sokféleség megbecsülése, a demokrácia, az igazságosság, a méltányosság, az egyenlőség és a jogállamiság megbecsülése

2.Attitűdök

Nyitottság a kulturális másságra más meggyőződésre, világnézetre és gyakorlatokra. Tiszteletadás. Felelősség. Civil gondolkodás. Én-hatékonyság. Tolerancia konfliktusos kétértelműség esetén

3.Készségek. Autonóm tanulási készségek, analitikus és kritikus gondolkodási készségek, a meghallgatás és megfigyelés készségei, az empátia, rugalmasság és alkalmazkodóképesség, együttműködési készség, konfliktusmegoldó készség és végül

4.A tudás és kritikai megértése

---

⁴ Competences for democratic culture - Living together as equals in culturally diverse democratic societies (2016)

Tudás és kritikus megértés saját magunkról, a kommunikációról és nyelvről, és a világról

Ezek között számos olyan kompetencia található, amely nemcsak az aktív és demokratikus polgár képzés segítése terén cél, hanem általánosabb és állandó feladatot jelent ezeknek a képzése. Tehát a népfőiskolai szabad felnőttoktatás nem szorul a privát szférába a „szabadság kis körei”-vel, hanem aktívan és felelősen segíti a demokratikus kultúra kulcskompetenciáinak fejlesztését, mint például az autonóm tanulási készségek, vagy a tudás és kritikus megértés kompetenciáját. Nem hiszem, hogy elég reménytelenül várni a társadalom és állam viszonyának jobbrafordulását. Feladat van bőven a különböző készségek fejlesztésében, ami által is javulnak majd a társadalmi viszonyok, miközben hirtelen kinyílnak majd a privát mezőbe zárt „szabadság kis körei” s beragyogják az egész társadalmat.

2016. november